

La contribució a l'epigrafia ibèrica de Joan Maluquer de Motes

En l'era de la informació digital, quan l'especialització en els coneixements els ha fet créixer alhora que els ha atomitzat fins al punt que no resulta fàcil tornar a reunir unes branques del saber cada cop més divergents, esdevé un exercici necessari repensar la contribució feta per alguns personatges polièdrics que van precedir-nos i que, amb una innegable capacitat de treball, van saber traçar lúcides línies de recerca simultànies en diversos registres. En especial, urgeix recuperar les generacions "d'enmig", aquells que no es poden definir com a pioners *sensu stricto* —que són els que han despertat més atenció en la historiografia arqueològica—, els que partien ja d'algunes tasques iniciades, però que, en la pràctica, no deixaven d'ésser exploradors de camins no trepitjats. Entre aquests, Joan Maluquer de Motes hi ocupa un lloc destacat. Mestre d'un dels signants, el qual pertany a una de les darreres promocions que van arribar a temps de copsar un estil de docència irreplicable, rebuda per uns joves tangencials, atents de forma simultània a la difusió d'altres mètodes de registre dels treballs de camp que corrien de mà en mà per mitjà de fotocòpies deslluïdes durant els primers anys vuitanta. Com no evocar a qui el principi de la malaltia final sorprengué impartint un curs de doctorat sobre epigrafia ibèrica?

La contribució de Maluquer en diverses facetes de la prehistòria, la protohistòria i l'organització

dels estudis universitaris és enorme, d'això tracten altres treballs reunits en aquest dossier. A la seva profunda mirada d'ulls clars no va escapar l'epigrafia paleohispànica, terreny en el qual també va realitzar aportacions no sempre ben compreses, quan no insuficientment valorades. Entre la recopilació de les *Miscelànies* de M. Gómez Moreno (1949) i la publicació dels cabdals *Monumenta Linguarum Hispanicarum (MLH)* de J. Untermann (1975-1997), la seva *Epigrafia prelatina de la Península Ibèrica (EPL)* (Maluquer 1968) (figura 1) és, sens dubte, l'obra més remarcable i original. De nou la generació d'enmig, ara entre els pioners en el desxiframent i els necessaris especialistes sistematitzadors. *L'Epigrafia prelatina*, a banda del natural pas del temps, ha estat elogiada per la seva lucidesa i alhora criticada, s'ha de reconèixer que amb justícia, des del punt de vista filològic (de Hoz 1969, Velaza 2000). D'això, en part, ja n'era conscient l'autor: "a lo largo de nuestro trabajo asoman algunas deducciones que sin duda serán calificadas de heterodoxas" (Maluquer 1968: 12). No obstant això, quaranta-cinc anys després es revela encara com una obra que reuneix aportacions (selecció de 513 textos, 31 figures i 22 làmines, algunes originals) i intuïcions genials. Unes han estat desenvolupades i han fet prosperar els estudis paleohispànics, altres, incomprendiblement, han caigut en l'oblit gairebé total.

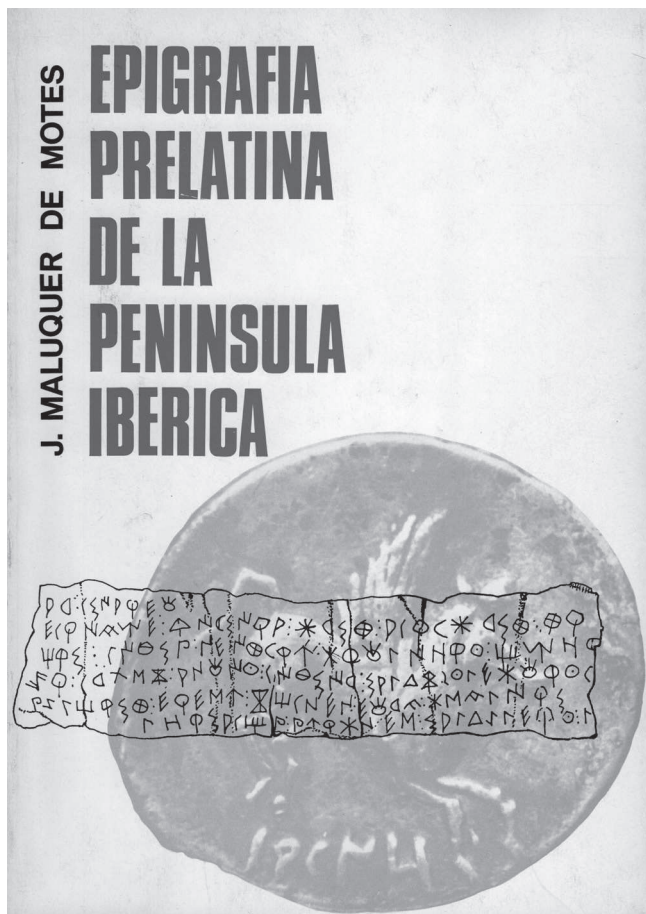

Figura 1. Portada d'*Epigrafia Prelatina de la Península Ibèrica* (1968).

Un nou acostament, fet des de la distància, serà millor que comenci per deslliurar-se d'allò anecdòtic, que no fomenti els mites innecessaris. El mateix autor indica en el pròleg que una malaltia temporal li va impedir, durant dos mesos de l'estiu de 1967, la realització de les habituals campanyes d'excavacions estivals (Maluquer 1968: 11; Silgo 2004: 181), un temps admirablement aprofitat en la redacció, tal vegada ja aleshores insuficient davant la magnitud de l'empresa. Tant més si tenim present, com ja va observar Velaza (2000), que l'aportació de Maluquer a l'epigrafia paleohispànica no era especialment voluminosa fins a aquell moment. En efecte, abans del seu llibre aparentment aquesta s'havia limitat a la revisió del plom 67 d'Empúries (Maluquer 1961), la publicació de dos grafitis ibèrics de Burriac (Maresme) i Tona (Osona) (Maluquer 1963a), la realització d'una ressenya a un llibre d'U. Schmoll sobre les inscripcions del sud-oest (Maluquer 1963b) i l'edició d'un plom d'Ullastret (en la bibliografia com a Maluquer 1965, però escrit poc abans del llibre). Però això només eren els treballs publicats. Ja des de la seva estada a la Universitat de Salamanca, i durant anys, s'havia interessat per les inscripcions sud-lusitanes i havia observat directament tot el material epigràfic dipositat en els museus portuguesos (Maluquer 1968: 101). Per consegüent, el seu interès per les escriptures antigues venia de lluny. Aquest material s'incorporà al seu llibre, també la menció d'un grafit ibèric inèdit

de Les Soleies (Collbató, Baix Llobregat) (Maluquer 1968: 116) i la correcció de dues lletres a un plom d'Ullastret (Baix Empordà). Un llibre acompanyat per un material fotogràfic de qualitat i una bibliografia extensa i actualitzada. Tot i no ser lingüista, Maluquer demostra solvència en l'ús de la terminologia filològica.

Entre els prehistoriadors aquesta atenció per l'epigrafia l'acosta més a un Pericot —aquells que havien publicat esporàdicament alguna contribució— que a un Bosch Gimpera, car l'epigrafia ibèrica és la gran absent en l'*Etnologia de la Península Ibèrica* (1932). En aquest punt Maluquer participa de l'esperit de la seva època, representada per A. Beltrán, Tovar, Fletcher i altres investigadors, i admesa en la *Historia de España* dirigida per Menéndez Pidal, que destina un ampli espai a les escriptures preromanes (Caro Baroja 1954). Amb posterioritat al seu llibre, Maluquer va prosseguir amb la publicació d'una col·laboració amb P. Pericay en una complexa lectura indoeuropea de l'*askos* d'Ullastret (Pericay, Maluquer 1963), i l'estudi d'alguns materials epigràfics nous de la zona catalana: l'edició de l'*ostrakon* de Pontós (Alt Empordà) i de la inscripció rupestre de Roda de Ter (Osona) (Maluquer 1976).

Vista en conjunt, la principal aportació epigràfica de Maluquer és, doncs, l'*EPL*. En aquesta, i a banda de servir de referència fins a l'aparició dels *MLH*, es proposen tres noves possibilitats que hauria hagut de desenvolupar l'epigrafia prelatina del darrer terç del segle xx, i que no sempre va seguir: el sentit docent, la determinació dels estils paleogràfics i la notació diferenciada de les oclusives sordes de les sonores. En totes tres va ser pioner Maluquer.

Epigrafia per a arqueòlegs

El sentit docent apareix formulat en el pròleg: "El presente trabajo en realidad es consecuencia de un verdadero compromiso con los alumnos de nuestro Instituto [de Arqueología y Prehistoria]". Una idea que no estranyaria trobar en qui ensenyà epigrafia i fou degà de la Universitat de Barcelona, però encara avui resulta sorprenent la modernitat en la forma en què es plantejà. Ara que en l'actual marc de l'Espai Universitari Europeu les assignatures s'ajusten a una formació, i per això s'imparteixen epigrafies, o fonts documentals i textuales adaptades als estudis d'arqueologia, esdevé més actual que mai l'objectiu de: "Todo alumno preparado para tomar parte en una excavación arqueológica en nuestra tierra debe estar en condiciones de transcribir y clasificar perfectamente cualquier inscripción que pueda aparecer. Pero la preparación epigráfica no es fácil y la misma aproximación al material se obtiene con dificultad. No existen manuales que puedan orientar al estudioso y la numerosa bibliografía existente es casi siempre de carácter monográfico y se halla dispersa en revistas de nada fácil acceso" (Maluquer 1968: 11). *L'Epigrafia prelatina* no cercava ser, doncs, com sovint s'ha criticat, un tractat, ni tan sols un manual (Maluquer 1968: 12). J. Velaza ha sospitat una mena de falsa modèstia, perquè el resultat va ser molt més ric que el d'uns simples apunts de classe i el llibre significà una veritable posada al dia del fet epigràfic preromà

(Velaza 2000: 53). Això diu molt a favor d'un treball que, en part, era un assaig d'epigrafia per a arqueòlegs. Valorat així esdevé una contribució singular, cert que superada fa temps pel doble avenç de l'arqueologia i la filologia, en especial des de l'aparició dels *MLH*, que no són precisament una obra pensada per a la formació dels estudiants, sinó una mena de tractat general.

Què se n'ha fet de la proposta docent de Maluquer? La resposta és decebedora. Avui, quan un arqueòleg localitza una d'aquestes pedres amb lletres —com ens va definir amb simpatia en una ocasió un col·lega exclusivament dedicat a les tasques de camp—, es posa en contacte amb un especialista. Segurament la brevetat dels textos, i el fet que l'epigrafia ibèrica no sigui traduïble, han limitat allò que es té assumit en l'estudi d'altres civilitzacions antigues, en les quals textos, epígrafs i arqueologia formen una realitat imbricada, per exemple en l'egiptologia o l'orientalística. Aquest plantejament és el que creiem que inspirava Maluquer, qui, segurament, volia per als estudis ibèrics el rang de reconeixement de cultura complexa. El model a imitar aleshores eren els estudis italians en etruscologia, amb una escriptura tampoc del tot útil per fer història, però que apareixia força esmentada en les propostes i obres generals. La inclusió de l'epigrafia des de les aules, de passada, faria prosperar la pròpia ciència: “Si conseguimos que nuestros futuros arqueólogos capten nuestro mensaje, no dudamos que el caudal epigráfico español habrá de multiplicarse de modo extraordinario en los años venideros, lo que redundará sin duda en el mejor conocimiento de nuestras primitivas comunidades peninsulares” (Maluquer 1968: 12). Una prèdica en el llindar del desert, seguida per pocs dels seus deixebles prehistòriadors, ocasionalment pel desaparegut Miquel Cura, i, en part per Margarida Genera, fins a l'aparició de joves llicenciats en filologia i l'edició digital de les memòries d'excavació. Encara avui romanen inscripcions inèdites o necessitades de revisió en museus i magatzems. El divorci entre epigrafistes i arqueòlegs és un fet. No és de tal naturalesa que no permeti establir ponts, car sovint acostumen a associar-se en estudis concrets, amb el resultat de solvents publicacions de nous epígrafs pel que fa al context (si aquest hi és), el suport i els aspectes filològics continguts en la inscripció. És en arribar a la reconstrucció històrica quan afloren les vides paral·leles. I amb això seguim orfes de material docent per a futurs arqueòlegs (o filòlegs), i més encara de material divulgatiu general. No s'ha produït relleu en la cursa de torxes iniciada per Maluquer, si exceptuem la tasca aproximativa de J. Rodríguez Ramos i el seu *Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques* (2005), una obra de difusió limitada, sense versió al castellà i avui ja insuficient després de completar-se la lectura de les oclusives duals descoberta just mentre s'imprimia. Les torxes en epigrafia es cremen ràpid, tant o més que en arqueologia, però és una tasca que continua pendent.

La datació paleogràfica

Un segon terreny en el qual fou pioner Maluquer fou l'ordenació paleogràfica i un assaig de datació

de les variants dels signes segons els suports, una excel·lent contribució que sí que podia aportar un coneixedor de primera mà de l'arqueologia. Per a Maluquer la cronologia era bàsica per entendre la història del signari, el seu origen i la seva expansió, un coneixement que portaria a una valoració sociològica del fenomen epigràfic com a expressió cultural. En el projecte de Maluquer es distingeixen els suports que faran de fòssils directors per a l'escriptura llevantina: la ceràmica àtica per al segle IV aC, els ploms, la ceràmica de Llúria, la ceràmica campaniana A (atribuïda al segle III aC), la campaniana B (entre 150 i 50 aC), la ceràmica grisa d'època més o menys ibero-romana, i les monedes i les inscripcions contingudes en les làpides ibèriques que fornien inequívocament les variants tardanes. Per a l'escriptura meridional el material disponible es limitava bàsicament a ploms i inscripcions monetals, mentre que les inscripcions del sud-oest eren arbitràriament rebaixades als segles III-II aC. La intuïció ajudà Maluquer tot defensant que algunes inscripcions ibèriques llevantines podien assolir fins al regnat de Tiberi (Maluquer 1968: 19); a banda de les possibilitats epigràfiques, segurament era conscient que en determinades regions hi havia elements ibèrics, com les ceràmiques pintades de l'estil Raïmat per al Ponent català, que ell havia tingut ocasió d'observar, encara que no va publicar-les mai, i que sabia que assolien dates tardanes. Per contra, un element en la datació que va escapar a l'atenció de Maluquer fou el rebuig com a inscripció d'un *skiphos* de figures negres tardanes d'Empúries, que permet datar les inscripcions llevantines de les darreries del segle V aC (Untermann 1975-1997: III C.2.30; Ferrer 2005: 965-966). I en una zona no meridional, amb les conseqüències que això comporta.

Han tingut continuació les propostes cronològiques? El mateix avenç en el coneixement arqueològic dels suports obliga a importants ajustos: en el moment en què escrivia Maluquer encara no es diferenciaven conceptes com els tallers occidentals de vernís negre, o la distinció entre campaniana A antiga, mitjana o tardana, per esmentar només els casos més ben coneguts. Però si som equànimes, aquestes distincions tampoc no es troben en els *MLH*. En el terreny de la lingüística, les propostes d'origen dels signes entre les lletres gregues o fenícies d'entorns llunyans també llastren l'obra. No obstant això, el mestre llançava una rica i suggeridora via de treball, i una vegada més, excepte per un treball de J. Rodríguez Ramos (1997), i no pas recent, no s'ha reprès un camí tan ple de possibilitats com inexplicablement abandonat.

La notació dual

Una de les contribucions més destacades de Joan Maluquer de Motes a l'estudi de l'epigrafia ibèrica és el descobriment del sistema dual de notació dels sil·labogrames oclusius. La seva proposta és que, a diferència de l'afirmació generalment assumida com a certa des del desxiframent del signari per Gómez Moreno (1949) que l'escriptura ibèrica no diferenciava les oclusives sordes de les sonores, Maluquer proposa que en alguns textos ibèrics sí que s'haurien diferenciat amb l'afegit de trets addicionals a un mateix signe.

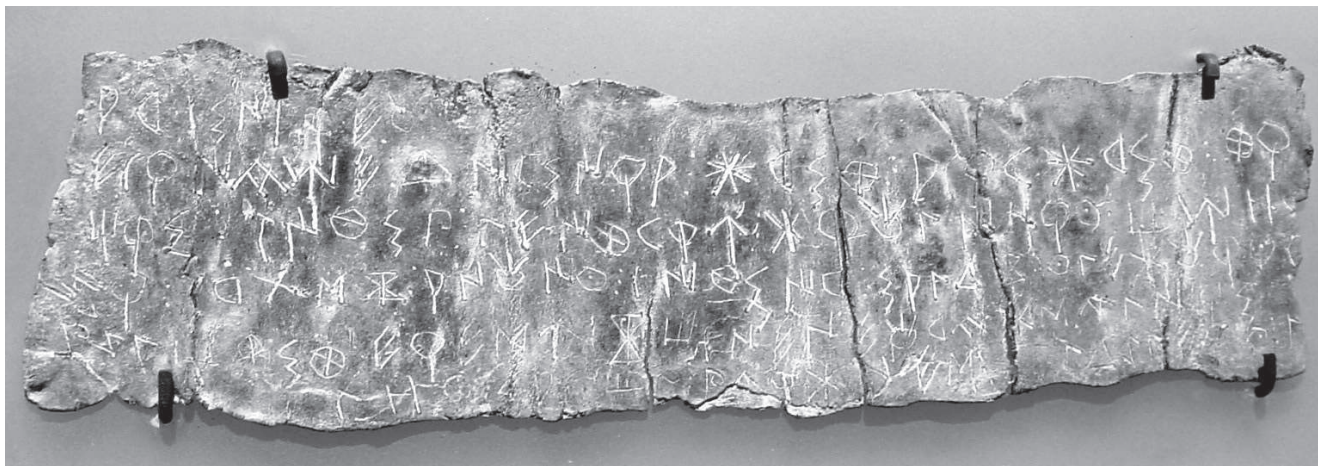

Figura 2. El plom d'Ullastret. Foto de Joan Ferrer.

La inspiració per formular aquestes reflexions s'havia produït just uns mesos abans de redactar *l'Epigrafia prelatina*, ja que el 12 de maig de 1967 va aparèixer un nou plom ibèric a Ullastret (figura 2) (Oliva 1967: 107) on alguns signes apareixien representats amb dues variants diferents.

El nou plom d'Ullastret apareixia destacat en la portada de *l'Epigrafia prelatina*, superposat a una dracma ibèrica de 'bañkeno' (figura 1), on l'estudi del sistema dual ocupa només dues pàgines (Maluquer 1968: 53-54):

En el plomo Ullastret 67 (pág. 130), el escriba, sin duda muy culto, quiso señalar la diferencia entre las oclusivas sordas y las sonoras. Así vemos que de modo regular un mismo signo aparecerá diferenciado en unos casos mediante rasgos adicionales y que cuando hay repetición de una palabra o aparece otra análoga, se utiliza siempre el mismo signo. Damos a continuación esos signos con la atribución hipotética a sorda o sonora, puesto que el aspecto lingüístico del problema no queremos abordarlo aquí (Maluquer 1968: 53).

Maluquer, després d'aportar un dibuix, prossegueix: La notació regular en nuestro plomo arroja el siguiente balance:

de] baidesbi; baidesir¹
 te] teí; neitekeru; bigildírste; porste; abañkeporste
 di] ...dírs; bigildírste
 ti] timoí; abatibi
 ga] eberga
 ka] ebañkame; boşkalirs; porakau
 gi] bigildírste; saldugilefku
 ki] kií
 go] saldugo
 ko] bartasko; kotobanen
 bo] boíbelioíku; kulebobeíku, boşkalirs
 po] porste; abañkeporste, posbeíun; porakau

Creemos que en este aspecto la inscripción Ullastret 67 adquiere un interés excepcional para el conocimiento de la lengua ibérica, puesto que confirma

1. La transcripció d'aquest plom de la pàgina 131 és coherent amb els segments de la relació, excepte 'tírs' per 'dírs', 'gír' per 'kií', 'salduko' per 'saldugo' i 'bigiltírste' per 'bigildírste', probables errates a l'edició del llibre.

la existencia en un momento dado del intento de distinción gráfica entre sonoras y sordas. (Maluquer 1968: 53).

A continuació també identifica la mateixa tècnica al plom de Castelló, el primer dels ploms ibèrics conegut: Así vemos también cómo en el plomo de Castellón aparece la misma duplicidad de signos que en Ullastret 67, a pesar de que se trata de un texto que muestra una diversa tradición caligráfica, como se demuestra por la forma peculiar del fonema be, que hallamos siempre invertido (Maluquer 1968: 53).

Si para transcribir el plomo de Castellón utilizamos la misma notación que hemos aplicado al texto de Ullastret, vemos que resulta:

de] abañeikide; baidesgi²
 te] baites; ultite
 di] übardiaigis
 ti] ultite; argitiker, sinebetin
 ga] aigas; baniegarise; egaíu
 ka] ultitekeraikase
 gi] übardiaigis; baidesgi; argitiker
 ki] abañeikide
 go] goşoiu
 ko] -
 bo] borbeíoni
 po] poduei
 du] poduei
 tu] atuniu (Maluquer 1968: 54)

La conclusió és òbvia:

Es evidente que también en este texto se utiliza una dualidad de signos para las oclusivas con modificación de un rasgo que se añade o se suprime, pero que indudablemente tienen un significado concreto que sólo puede ser la notación de sorda o sonora. El que en un solo caso, por lo demás dudoso por coincidir el signo con un repliegue

2. A la transcripció d'aquest plom (p. 129) se segueix un criteri diferent i es transcriuen els signes 'ka', 'ke', 'ko', 'ti' i 'te' com a sordes excepte el segment 'baides', probablement perquè apareix en grecoibèric amb sonora, mentre que transcriu com a sonores tots els signes 'ki', 'bo' i 'du'. A la relació no s'esmenta el segment 'berikaírsense' i 'astebeikeaie', probablement per oblit. A diferència del que fa al plom d'Ullastret inclou el signe 'ko', que no apareix formant dualitat en aquest plom.

Figura 3. Les dualitats proposades per J. Maluquer (1968: 53).

del plomo, una misma palabra pueda ser notada indistintamente con uno u otro signo no altera la realidad de otros muchos casos. (Maluquer 1968: 53).

Al plom d'Ullastret, Maluquer identifica al dibuix de la pàgina 53 (figura 3) dualitats als signes 'te' / 'de', 'ti' / 'di', 'ka' / 'ga', 'ki' / 'gi', 'ko' / 'go' i 'bo' / 'po'. En aquest dibuix no hi apareix el signe 'tu' / 'du', tot i que el tracta de forma diferenciada a la transcripció del plom (Maluquer 1968: 130): 'saldugo', 'saldugilefku' i 'tuikesifa'. I el mateix fa al plom de Castelló: 'atuniu' i 'poduei'. En tots els casos la sorda és la variant que porta el traç afegit. Cal suposar que en el dibuix el fet que els valors de 'ka' i 'ga', estiguin invertits és una errata, ja que el dibuix fa referència als signes del plom d'Ullastret i la transcripció dels quatre segments afectats en aquest plom és l'esperada d'acord amb aquest criteri: 'ebañikame', 'boškalirs', 'porakau' i 'eberga'. Tot i que al plom de Castelló el criteri seguit és l'invers: 'baniegañse', 'egañiu', 'ultitegerai' 'gas' i 'aigas'. Pel que fa al signe 'ko', al dibuix recull dues formes complexes de 'ko' amb petites variants i n'interpreta una amb el valor de sonora: 'bartasko' i 'saldugo'. Tot i així, al plom de Castelló, on només apareix la simple, la interpreta coherentment com a sonora d'acord amb el criteri general: 'goñoiu'. El signe 'to' no apareix citat explícitament com a part del sistema en l'apartat que li dedica, però sí que ho fa quan analitza el signe 'to' (Maluquer 1968: 45) indicant que la diferència entre la variant de tres o quatre traços podria servir en alguns casos per diferenciar l'oclusiva sorda de la sonora. Malgrat que el criteri seguit en la transcripció de sorda i sonora sembla anar clarament en la direcció de considerar que la sorda és la variant que porta el traç afegit, Maluquer indica explícitament que considera que no existia una forma fixa per marcar la sorda o la sonora.

Es muy posible que no exista aún la fijeza de que siempre una forma determinada se use para sonora o sorda y aún quizás el que textos de dos áreas geográficas las usen en forma inversa, pero es indudable que existe una voluntad de notación, lo que equivale a reconocer la existencia de su distinción (Maluquer 1968: 54).

Tot i així, la idea de Maluquer que en textos d'alguna zona el criteri usat fos l'invers de l'usat en d'altres zones és una idea que podria explicar algunes de les incongruències que es detecten especialment a

la zona F, fins i tot dins d'un mateix jaciment, com passa a Lliria. De fet la identificació en el signari ibèric sud-oriental (Ferrer i Jané 2010; 2012) d'un sistema dual amb el significat de la marca invertit afegeix plausibilitat al fet que en alguns signaris particulars nord-orientals, especialment al sud, s'hagués invertit el significat de la marca. Portant aquest raonament a l'extrem, Jordán (2007: 139) considera fins i tot la possibilitat que dins d'una mateixa inscripció la inversió del significat de la marca afectés a uns signes i a d'altres no.

La investigació sobre el sistema dual s'ha anat consolidant amb el pas dels anys, en primer lloc per les troballes de nous textos llargs que encaixaven amb la proposta, com van ser els ploms de Pech Maho i Enserune (B.7.34-37; Solier 1979: 74; B.1.373, B.7.38; Solier, Barbouteau 1988), el plom de Palamós (C.4.1; Riuró 1982: 125) i el plom d'Empúries (C.1.24; Sanmartí 1988: 100), circumstància ja identificada pels diversos investigadors que els van editar.

Més enllà de l'estudi de les inscripcions duals, un altre grup d'investigadors ha fet aportacions explícitament centrades a millorar la descripció del sistema. El primer investigador que va recollir positivament la proposta de Maluquer és Mariner (1972: 284, nota 12), que identifica la dualitat de 'ke' i assenyalava de forma explícita i per primer cop que la marca és el signe diacrític de la sorda. De Hoz (1985: 452) defensa la coherència interna del sistema i verifica l'equivalència de la variant amb el traç adicional amb la sorda en comparar els segments dels textos duals amb segments similars de textos ibèrics en signari grecoibèric i amb formants antroponímics ibèrics presents en textos llatins. Correa (1992: 253) no es limita a les inscripcions llargues amb dualitats explícites, sinó que considera que la majoria d'inscripcions curtes de cronologia més antiga de les zones B i C, on es concentren les troballes de ploms duals, estarien utilitzant el sistema. A més, és el primer a formular una hipòtesi sobre la seva creació: considera que el sistema dual seria una innovació, creada a la zona C, on a partir d'un signari només amb les variants simples s'hauria creat el signari que incloïa les variants complexes.

Altres investigadors recullen l'existència del sistema i l'apliquen a les seves recerques. Quintanilla (1993: 240; 1998: 263) també té en compte les inscripcions curtes de les zones B i C, i considera que la dife-

		G	K	B	D	T						
A	ρ	Λ	⋈	Ι	Χ	Ϡ	N	Ϻ	M	Ϻ	Μ	∇
E	Ϻ	ϸ	ϸ	Ϻ	⊙	⊕	Ὶ	ϕ	Ὶ	ϕ	R	ϸ
I	Ϻ	Ϻ	Ϻ	ρ	Ϻ	Ϻ	Ὶ	Μ			S	Ϻ
O	Η	Ϡ	Ϡ	⋈	Ϻ	Ϻ	L	Ϻ	?			Ϻ
U	↑	⊙	⊙	⊙	Δ	Δ			↑	Π	L	ε

Figura 4. Un possible signari ibèric nord-oriental dual (Ferrer i Jané en premsa 2013b).

renciació gràfica ha de reflectir algun tret lingüístic, que podria ser l'oposició de sonoritat, però sense oblidar altres opcions com l'oposició *fortis / lenis*. També dedueix que seria un tret arcaic influenciat pel contacte amb les colònies gregues i que ja no es detecta en el signari monetar. Faria (1995: 79) considera vàlid el sistema proposat i l'aplica de forma sistemàtica als seus treballs posteriors, diferenciant les oclusives sordes de les sonores dels formants antropònims en els quals per una o altra font es pot inferir la distinció. Velaza (1996: 21) també reconeix l'existència del sistema, delimitat tant geogràficament com en el temps, i la possibilitat que estigui representant l'oposició de sonoritat. Rodríguez Ramos (2001: 35) accepta que el sistema es correspon amb la distinció entre sordes i sonores, que geogràficament el sistema s'usa coherentment al nord de l'Ebre i que cronològicament està present durant els segles IV i III aC, desapareixent amb la conquesta romana. A més, aquest investigador el designa amb un nom que tindrà èxit: dual.

Tot i així, el fet que no s'hagués identificat la variant complexa de 'ta', l'existència de les dualitats a les oclusives labials, poc productives en ibèric d'acord amb els paral·lels llatins, grecs i ibèrics en signari grecoibèric i la postura escèptica d'Untermann a *MLH* (1990: 134), acceptant l'existència de variants marcades però dubtant de quina seria la seva funció, va relegar el sistema dual a un segon pla de la investigació. Aquesta percepció probablement va contribuir al fet que no fos considerada una aportació significativa a l'article que glossa les contribucions a l'epigrafia ibèrica de Joan Maluquer en un volum d'homenatge de la revista *Pyrenae* (Velaza 2000).

Un cert punt d'inflexió es produeix al Col·loqui de Barcelona del 2004, quan un de nosaltres (Ferrer i Jané 2005) va proposar, per una banda, prescindir de les suposades dualitats conflictives dels sil·labogrames labials ('po'/'bo'), i per l'altra identificar una de les fins aleshores variants simples 'bo' com la variant complexa (sorda) de 'ta'. Addicionalment, el que suposadament havia de ser una innovació sobre un signari existent no dual es confirmava com una característica general de les inscripcions més antigues, ja que una de les inscripcions que contenia la nova variant complexa de

'ta' era precisament la inscripció ibèrica més antiga (C.2.30), de la segona meitat del segle V aC.

En l'actualitat, quaranta-cinc anys després que Maluquer la plantegés, aquesta línia d'investigació és una de les més productives de la recerca ibèrica actual.

D'una banda, s'ha vist que el sistema dual no només es limitava a l'àmbit ibèric de les zones B i C, sinó que també es va a utilitzar a la zona F, i fins i tot en la variant occidental del signari celtibèric (Ferrer i Jané 2005: 973; Jordán 2005: 1013), circumstància que permet defensar una cronologia més antiga de la suposada per a l'adopció per part dels celtibers de l'escriptura. De l'altra obre la possibilitat de diferenciar les oclusives sordes de les sonores als termes celtibèrics i, per tant, ajustar millor les etimologies proposades des de les llengües cèltiques (Jordán 2005; 2007).

Les novetats en el sistema, canvi de 'bo' per 'ta', i l'ampliació de les inscripcions susceptibles d'estar usant el sistema ha generat la necessitat d'actualitzar el lèxic i el corpus d'inscripcions. Pel que fa al lèxic de les inscripcions més recents es pot consultar el lèxic de Moncunill (2007: 23) i pel que fa al corpus general s'està treballant en un corpus accessible des d'Internet que incorpori la distinció característica de les inscripcions duals actualitzada (Luján, Orduña en premsa).

La descoberta de quatre signaris ibèrics nord-orientals, cap dels quals complet, però tots quatre duals, ha estat una via de confirmació explícita, d'una banda, de l'existència del sistema dual, i de l'altra, també ha confirmat la seva antiguitat i la seva extensió territorial: dos a l'Edetania, Castellet de Bernabé (Llíria), en un fragment de ceràmica pintada (Guerin 2003; Sarrión 2003; Ferrer i Jané 2009: Annex 1, 479), i Tos Pelat (Moncada), en unes làmines de plom amb un context arqueològic del segle IV aC (Burriel *et al.* 2011), i dos més de rupestres a la Ceretania: Ger i Bolvir (Ferrer i Jané en premsa 2013a; 2013b).

Una altra línia d'investigació és la que permet estendre l'ús del sistema dual a l'escriptura ibèrica sud-oriental (Ferrer i Jané 2010; 2012), en aquest cas amb signes diferents de l'escriptura ibèrica nord-oriental i amb el significat de la marca invertit, de forma que la variant marcada és la sonora en lloc de la sorda. En la mateixa lògica, en aquest siste-

ma es detecten marques que afecten les consonants contínues: /s/, /n/ i /f/.

També s'ha obert una línia que investiga a l'escriptura ibèrica nord-oriental l'ús de dualitats més enllà de les oclusives en algunes consonants contínues, com seria el cas de /f/ i també en algunes vocals (Ferrer i Jané en premsa 2013a).

L'ús regular i sistemàtic del sistema dual a les zones B i C i la seva presència a les inscripcions més antigues ha generat un cert consens a considerar que el sistema dual es va originar al nord de Catalunya (Correa 1994: 289; Rodríguez Ramos 2001: 35; Ferrer i Jané 2005: 967; Velaza 2006; de Hoz 2011: 187).

On no hi ha consens és a l'hora de considerar quin seria el signari ibèric nord-oriental original: per a alguns seria el dual i s'hauria originat al nord-oest (Ferrer i Jané 2005: 967; Velaza 2006: 279), però de Hoz (2009: 420; 2011: 212) segueix considerant el sistema dual una innovació i manté el tradicional origen a la Contestània (de Hoz 2011: 216).

L'origen dual de l'escriptura ibèrica nord-oriental al nord-oest també s'ha usat com a argument per posar en qüestió el propi origen de la llengua ibèrica a la Contestània (Velaza 2006: 279) o la seva consideració com a exclusivament vehicular al nord-oest (Ferrer i Jané en premsa 2013c), en contra de les propostes de De Hoz (1993).

Finalment, també s'està investigant el paper del sistema dual en l'origen de les escriptures paleohispàniques (Ferrer i Jané 2010: 109). L'ús de les dualitats a les fases antigues, tant de l'escriptura ibèrica sud-oriental com de l'escriptura ibèrica nord-oriental, permet pensar que el primer antecessor comú d'aquestes dues escriptures ja posseïa aquesta característica, circumstància que inhabilitaria tant el signari d'Espanca com l'escriptura tartèssia o del sud-oest per ser l'antecessora de les escriptures ibèriques, ja que són escriptures sense dualismes que encaixarien millor com a variants no duals de l'escriptura ibèrica sud-oriental, o d'alguna antecessora comuna a les tres escriptures meridionals, no compartida amb l'escriptura ibèrica nord-oriental. Així doncs, en aquest escenari, potser la primera escriptura paleohispànica ja era una escriptura dual.

Recapitulació

En l'exposició dels apartats anteriors hem vist com la contribució de Maluquer de Motes a l'epigrafia paleohispànica no constitueix un llegat qualificable de menor. Al treball de compilador en aquest terreny hi afegeix deduccions genials. Parteix de tradicions vigents en el seu moment, però va més enllà i és capaç d'intuir

la necessitat d'una epigrafia per a arqueòlegs, de les possibilitats de datar les escoles d'escriptura segons els suports i de distingir la notació entre oclusives sordes i sonores. Una obra inexorablement superada pel pas del temps i la natural producció d'avenços, però destinada a marcar camins futurs, alguns no satisfactòriament seguits, altres, com el dualisme, fecundament continuats fins al present.

La qüestió en què avui es mostra més envellida l'obra epigràfica de Maluquer és en la cerca del component indoeuropeu per a la zona catalana, ben visible en l'*Epigrafia prelatina* i també en l'estudi del *rython* d'Ullastret que va desenvolupar conjuntament amb P. Pericay. L'època en què vivia l'autor estava marcada per una potent valoració arqueològica dels camps d'urnes, per això esdevenia coherent la necessitat de detectar elements epigràfics indoeuropeus en l'epigrafia ibèrica del nord-oest, de la mateixa manera que Maluquer també va cercar elements cèltics o gals en el registre arqueològic català fins a la seva producció més tardana. Començava la partida de tennis de taula entre arqueòlegs i lingüistes, com la va definir Miquel Tarradell i que ha trobat ressò entre els treballs recents de Javier Velaza (2006). D'aquí n'emanen corrents diversos, entre els quals la teoria de la propagació de l'ibèric com a llengua vehicular, segons la proposta de J. de Hoz (1993). O com a alternativa, i per justificar la cultura i l'escriptura ibèriques en el nord-oest, la proposta d'encabir després dels camps d'urnes uns moviments de pobles ibèrics de nord a sud que, cap al segle VI aC, fessin possible l'escriptura i l'onomàstica ibèrica, com sembla pronunciar-se Velaza (2006: 279). Demostrada lingüísticament la feblesa d'una llengua vehicular (l'onomàstica és la que és, ibèrica) i impossible de justificar arqueològicament una expansió ibèrica ja formada de sud a nord, tal vegada la partida de tennis de taula, mantinguda en pròrroga més del desitjable, està arribant a la seva fi. L'arqueologia recent ha minimitzat les influències transpirinenques, tot i que existiren, com d'altra banda era previsible entre zones contigües; l'epigrafia i la lingüística aporten noves propostes que, sense complexos, treuen a la llum les aportacions en l'escriptura d'un substrat autòcton, ibèric.

Joan Ferrer i Jané

Grup LITTERA (Universitat de Barcelona)
joan.ferrer.i.jane@gmail.com

Ignasi Garcés Estallo

Universitat de Barcelona
garces@ub.edu

Bibliografia

- BURRIEL, J. M., MATA, C., LORENA, A., VELAZA, J., FERRER I JANÉ, J., PEIRÓ, M. A., ROLDÁN, C., MURCIA, S., DOMÉNECH, A. (2011). El plomo escrito del Tos Pelat (Moncada, Valencia). *Palaeohispanica*, 11: 191-224.
- CARO BAROJA, J. (1954). La escritura en la España prerromana (epigrafía y numismática). *Historia de España dirigida por don Ramón Menéndez Pidal*, vol. I.3. Madrid: 679-812.
- CORREA, J. A. (1992). Representación gráfica de la oposición de sonoridad en las oclusivas ibéricas (semisilabario levantino). *AION*, 14: 253-292.
- CORREA, J. A. (2004). Los semisilabarios ibéricos: algunas cuestiones. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 4: 75-98.
- FARIA A. M. DE (1995). Novas achegas para o estudo da onomástica ibérica e turdetana. *Vipasca*, 4: 79-88.
- FERRER I JANÉ, J. (2005). Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives. A: *Actas del IX Coloquio Internacional de Lenguas y Culturas Paleohispánicas (Barcelona 2004)*, *Palaeohispanica*, 5: 957-982.
- FERRER I JANÉ J. (2009). El sistema de numerales ibérico: avances en su conocimiento. *Palaeohispanica*, 9: 451-479.
- FERRER I JANÉ, J. (2010). El sistema dual de l'escritura ibèrica sud-oriental. *Veleia*, 27: 69-113.
- FERRER I JANÉ, J. (2012). Novedades en epigrafía ibérica: el sistema dual suoriental. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 12: 243-272.
- FERRER I JANÉ, J. (en premsa 2013a). Deux alphabets ibères duals rupestres de Cerdagne. *Sources - Les cahiers de l'Âne rouge*, 1.
- FERRER I JANÉ, J. (en premsa 2013b). Els sistemes duals de les escriptures ibèriques. *Palaeohispanica*, 13.
- FERRER I JANÉ, J. (en premsa 2013c). Los problemas del ibérico como lengua vehicular. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 13.
- GÓMEZ MORENO, M. (1949). *Misceláneas. Historia, arte, arqueología. I*. Madrid.
- GUERIN, P. (2003). *El Castellet de Bernabé y el horizonte ibérico pleno edetano*. Valencia.
- HOZ, J. DE (1969). Acerca de la historia de la escritura prelatina en Hispania. *Archivo Español de Arqueología*, 42: 104-117.
- HOZ, J. DE (1985). El nuevo plomo inscrito de Castell y el problema de las oposiciones de sonoridad en ibérico. *Symbolae Ludouico Mitxelena septuagenario oblatae*: 443-453.
- HOZ, J. DE (1993). La lengua y la escritura ibérica, y las lenguas de los iberos. A: J. UNTERMANN, F. VILLAR (eds.). *Lengua y cultura en la Hispania prerromana. Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica (Colonia 1989)*. Salamanca: 635-666.
- HOZ, J. DE (2009). El problema de los límites de la lengua ibérica como lengua vernácula. *Palaeohispanica*, 9: 413-433.
- HOZ, J. DE (2011a). *Historia lingüística de la Península Ibérica en la antigüedad. II. El mundo ibérico prerromano y la indoeuropeización*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.
- JORDÁN, C. (2005). ¿Sistema dual de escritura en celtibérico? *Actas del IX Coloquio Internacional de Lenguas y Culturas Paleohispánicas (Barcelona 2004)*, *Acta Palaeohispanica IX, Palaeohispanica*, 5: 1013-1030.
- JORDÁN, C. (2007). Estudios sobre el sistema dual de escritura en epigrafía no monetar celtibérica. *Palaeohispanica*, 7: 101-142.
- LUJÁN, E. R., ORDUÑA, E. (en premsa). Philology and technology in the Hesperia databank. *Journal of History, Literature, Science and Technology*.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1961). Sobre el plomo ibérico de Ampurias. A: *Homenaje al profesor Cayetano de Mergelina*. Murcia: 517-527.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1963a). Dos grafitos ibéricos con nombres latinos. *Zephirus*, 24: 101-145.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1963b). U. Schmolle, Die Südlusitanische Inschriften (Wiesbaden, 1961). *Indogermanische Forschungen*, 68: 115-120.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1965). El nuevo plomo ibérico de Ullastret. *Pyrenae*, 1: 124-127.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1968). *Epigrafía prelatina de la Península Ibérica*. Publicaciones eventuales, 12. Universidad de Barcelona.

- MALUQUER DE MOTES, J. (1976). Nuevas inscripciones ibéricas en Catalunya. *Pyrenae*, 12: 183-189.
- MARINER, S. (1972). *Adaptaciones latinas de términos hispánicos, Homenaje a Antonio Tovar*. Gredos. Madrid: 283-299.
- MONCUNILL, N. (2007). *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- OLIVA, M. (1967). El nuevo plomo con inscripción ibérica hallado en Ullastret. *Pyrenae*, 3: 107-122.
- PERICAY, P., MALUQUER DE MOTES, J. (1963). Problemas de la lengua indígena en Cataluña. A: *II Symposium de Prehistoria Peninsular*. Barcelona: 101-145.
- QUINTANILLA, A. (1992). Sobre la notación en la escritura ibérica del modo de articulación de las consonantes oclusivas. *Studia Palaeohispanica et Indogermanica J. Untermann ab Amicis Hispanicis Oblata, Aura Saecula*, 10. Universitat de Barcelona: 239-250.
- QUINTANILLA, A. (1998). *Estudios de fonología ibérica*. Vitoria-Gasteiz.
- RIURÓ, F. (1982). El plom amb epigrafia ibèrica del poblat de Castell (Palamós). *Cypsela*, 4: 123-131.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (1997). Primeras observaciones para una datación paleográfica de la escritura ibérica. *Archivo Español de Arqueología*, 70: 13-30.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2001). La cultura ibérica desde la perspectiva de la epigrafía: Un ensayo de síntesis. *Iberia*, 3: 17-38.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2005). Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques. *Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia Ibèrica*, 1: 13-144.
- SANMARTÍ, E. (1988). Una carta en lengua ibérica, escrita sobre plomo, procedente de Emporion. *Revue Archéologique du Narbonnais*, 21: 95-113.
- SARRIÓN, I. (2003). Dos nuevas inscripciones ibéricas del Castellet de Bernabé. A: *El Castellet de Bernabé y el Horizonte Ibérico Pleno Edetano*. Diputació Provincial de Valencia. València: 363-368.
- SILGO, L. (2004). Investigación e investigadores sobre la lengua ibérica. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 5: 167-197.
- SOLIER, Y. (1979). Découverte d'inscriptions sur plombs en écriture ibérique dans un entrepôt de Pech Maho (Sigean). *Revue Archéologique du Narbonnais*, 12: 55-123.
- SOLIER, Y., BARBOTEAU, H. (1988). Découverte de nouveaux plombs, inscrits en ibère, dans la région de Narbonne. *Revue Archéologique du Narbonnais*, 21: 61-94.
- UNTERMANN, J. (1975-1997). *Monumenta Linguarum Hispanicarum = MLH*. I. *Die Münzlegenden*, 1975; II. *Die iberischen Inschriften aus Südfrankreich*, 1980; III. *Die Iberischen Inschriften aus Spanien*, 1990; IV. *Die tartessischen, ketiberischen und lusitanischen Inschriften*, 1997. Wiesbaden.
- VELAZA, J. (1996). *Epigrafía y lengua ibéricas*. Barcelona.
- VELAZA, J. (2000). La epigrafía ibérica en la obra de Joan Maluquer. *Pyrenae*, 22-23: 51-54.
- VELAZA, J. (2006). Llengua vs. Arqueologia: el (vell) problema de la llengua indígena a Catalunya. *Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia (Calafell, 2004)*, *Arqueomediterrània*, 9: 273-280.